

SAKRALINIO PASTATO, JO VIDAUS ERDVIŲ IR LITURGINIŲ REIKMENŲ PAVADINIMAI

Laimutė Kitkauskienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva

El. paštas ukk@hi.vgtu.lt

Remiantis surinkta medžiaga straipsnyje bandoma aptarti liturginių-apeiginių dalykų pavadinimus. Reikšmės atžvilgiu pavadinimai skiriami į grupes pagal tai, ką jie įvardija – sakralinį pastatą ar jo dalis, liturginius indus, knygas ar apeiginius drabužius. Kilmės atžvilgiu pavadinimai yra lietuviški ir nelietuviški. Pastarieji būna kilę iš vienos kalbos ar gauti per kalbas tarpininkes. Daroma išvada, kad lotynų ir kitų kalbų žodžiai išlieka svarbūs, nes jais įvardijami liturginiai dalykai, kuriems pavadinti lietuvių kalboje nėra sukurta tinkamų žodžių. Straipsnis turi teorinę ir praktinę reikšmę. Jame pateiktais duomenimis galima remtis nagrinėjant bendruosius terminų kilmės ir darybos dėsnius bei aiškinant skolinių prisitaikymą ir įsitvirtinimą lietuvių kalboje. Aktualu tęsti šios srities tyrimus. Gal jie paskatintų lietuviškų atitikmenų kūrimą ne tik šioje, bet ir kitose srityse, kur savų pavadinimų trūksta.

Reikšminiai žodžiai: kalba tarpininkė, pavadinimas, vediniai, skoliniai, žodžių daryba, įvardijimas, sinonimija, variantiškumas.

DOI: 10.3846/1822-430X.2008.16.2.133–146

Įvadas

Pastaraisiais metais kalbininkai daug dėmesio skiria konkrečių mokslo, meno ar technikos sričių terminijai, nagrinėja augalų, ligų, technikos prietaisų, įvairių dydžių bei kitokių dalykų pavadinimus, aiškina lietuviškų ir tarptautinių terminų santykį, analizuoja jų sinonimiką, gvildena lietuviškų terminų pagrindinius darybos būdus. Vis labiau domimasi specialiųjų sričių žodynų sudarymu. Šiame straipsnyje norima aptarti sakralinio pastato, jo dalių bei liturginių-apeiginių reikmenų (drabužių, indų, pamaldumo ar pagarbos ženklų ir kitokių daiktų) pavadinimus – žodžius ar žodžių junginius, kuriais minėtieji dalykai įvardijami lietuvių kalboje.

Pavadinimai atlieka nominatyvinę funkciją, t. y. įvardija, arba pavadina, dalykus, veiksmus, būsenas ir t. t. Terminas yra „žodis arba žodžių

junginys, tiksliai reiškiantis kurią nors mokslo, technikos, meno ar kitos srities sąvoką“ (TŽŽ 2002: 1045), turįs labai apibrėžtą reikšmę tam tikros žmonių veiklos srityje. Abiejų – termino ir pavadinimo – funkcija yra įvardyti, pateikti informaciją tam tikslui sudarytu žodžiu. Terminio funkcija yra specifinė – teikdamas dalykinę informaciją, jis įvardija svarbius specialiuosius konkrečios srities dalykus. Taigi terminai yra specialūs pavadinimai, t. y. ta lingvistikos dalis, kuri apibūdina specialiosios kalbos žodyną (Sager 1990: 45). Kai bendravimas tenkinasi specialia sritimi, terminai tampa svarbiausiu raiškos šaltiniu, geriausia bendravimo priemone. Paranku į juos remtis. Šiame straipsnyje abu žodžiai – pavadinimas ir terminas – vartojami sinonimiškai.

Religinė terminija pasitelkia savitas leksinės raiškos priemones – specifinius žodžius, susijusius su aptariama sritimi. Apeiginiai drabužiai, liturginiai reikmenys (indai, būtini procesijų atributai – altorėliai, vėliavos, žibintai ir kita) tėra žemiškas pagrindas, kuris įprasmina apeigas, suteikia Žodžio Liturgijai prasmingą turinį, susieja bažnyčioje tai, kas yra matoma ir kas nematoma, kas žmonių organizuota ir kas mistiškai įkvėpta, t. y. suburia bažnytinę bendruomenę dvasinei bendrystei. Ypatinę reikšmę įgyja sakomų žodžių, atliekamų veiksmų bei vartojamų daiktų prasmė. Kyla natūralus poreikis žinoti, kaip liturginiai reikmenys vadinami, kodėl, kuriam tikslui jie naudojami ar rodomi.

Šiandien liturgija yra modernizuota, priartinta prie gimtosios kalbos, todėl aptariamoms srities pavadinimų reikšmės atskleidimas garantuotą sąmoningą, gilesnį sielovadinių-liturginių dalykų supratimą. Religinė terminija bemaž nenagrinėta. Žodžiai straipsniui rinkti iš įvairių žodynų: J. Paulausko „Sisteminio lietuvių kalbos žodyno“ (Vilnius, 1987), „Religijotyros žodyno“ (Vilnius, 1991), „Dailės žodyno“ (Vilnius, 1999), V. Vaitkevičiūtės „Tarptautinių žodžių žodyno“ (Vilnius, 2002), „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ (Vilnius, 2000).

Reikšminės pavadinimų grupės

Reikšmės atžvilgiu aptariamus pavadinimus galima skirti į keletą grupių pagal tai, ką jie įvardina: sakralinį pastatą, jo vidaus erdves, dalis, patalpas, liturgines knygas, apeiginius drabužius, dvasininkų valdžios insignijas, pamaldumo, pagarbos bei padėkos ženklus.

Sakraliniai pastatai: *baptisterija* (lot. *baptisterium* < gr. *baptistērion* – maudyklė, krikšto indas) DŽ, RŽ, TŽŽ, *krikštykla* – krikšto apeigoms skirtas pastatas arba bažnyčios priestatas, *bazilika* (lot. *basilica* < gr. *basiliké* – karaliaus rūmai) DŽ, RŽ, TŽŽ – pailgo stačiakampio formos, dažniausiai trijų navų katalikų Bažnyčia aukščiausios kategorijos, kurią jai suteikia popiežius, *bažnyčia* (lenk. *bożnica*, baltr. *божница* – Dievo

namai) DŽ, RŽ – katalikų šventovė, *filija* (lot. *filia* – duktė), RŽ, TŽŽ – katalikų didesniųjų parapijų antroji bažnyčia, priklausanti nuo pirmosios, *kampanilė* (it. *campanile* – varpinė) DŽ, TŽŽ – *varpinė* italų architektūroje: atskiras daugiaaukštis apvalus ar kvadratinis bokštas, statytas netoli bažnyčios, *kapela* (vok. *Kapelle* < it. *capella* < lot. *capella* – koplyčia) RŽ, TŽŽ koplyčia – nedidelis katalikų kulto pastatas, *katedra* (lot. *cathedra* < gr. *kathédra* – kėdė, suolas, rezidencija) DŽ, RŽ, TŽŽ – svarbiausia kiekvienos vyskupijos bažnyčia, *konfesija* (lot. *confessio* – išpažinimas) TŽŽ – katalikų bažnyčioje priestatas priešais šventojo karstą, esantį po altoriumi, DŽ – koplyčia su šventojo karstu ir virš jo įrengtu altoriumi, ppr. bažnyčios požemyje, po didžiuoju altoriumi, *koplyčia* (lenk. *kaplica*) DŽ, TŽŽ – nedidelis krikščionių sakralinis pastatas, priestatas ar patalpa su altoriumi, skirta religinėms apeigoms atlikti, laidoti, *romovė* RŽ – senovės baltų genčių šventykla, *šventykla*, *šventovė* DLKŽ – maldos namai, DŽ – pastatas ar pastatų ansamblis, skirtas religinėms apeigoms, *varpinė* DŽ – atskiras statinys, pastato priestatas ar anstatas varpams pakabinti.

Sakralinio pastato erdvės ir dalys: *apsidė* (gr. *ipsis*, kilm. *ipsidos* – lankas, skliautas) DŽ – išsikišusi pusapvalė, stačiakampė arba daugiakampė bažnyčios dalis, dengta puskupuoliu, pusskliaučiu, *baliustrada* (pranc. *balustrade* < it. *balaustrata*) DŽ, TŽŽ, *pinučiai* – ažūrinė sienelė, atitverianti vidaus erdves (pvz., bažnyčioje presbiteriją nuo centrinės navos), *bokštas* DLKŽ – bažnyčios pastato smailus paukštinimas, *choras* (lot. *chorus* – šokėjų arba giesmininkų būrys < gr. *chorós* – ritualinis šokis su dainomis) DŽ, TŽŽ – bažnyčios dalis prieš didįjį altorių arba už jo (vienuolių choras), vieta giedotojams, *vargonų choras* DŽ, TŽŽ – bažnyčios dalis, galerija (virš durų priešais didįjį altorių) vargonams ir giesmininkams, *empora* (vok. *Empore* < *empor* – aukštyn) DŽ – galerija arba balkonas pastato (džn. bažnyčios) viduje, *kolona* (pranc. *colonne* < lot. *columna*) DŽ, TŽŽ – architektūros konstrukcinis ir/ar dekoratyvinis elementas, krikščionybės tradicijoje simbolizuoja

ryšį tarp žemės ir dangaus bei pasaulio ašį, *kupolas* (it. *cupola* < lot. *cupula* – statinaitė) DŽ, TŽŽ – uždaras taurės pavidalo skliautas, *nava* (lot. *nava* – laivas) DŽ, TŽŽ – bažnyčios vidaus erdvė tarp presbiterijos ir prienavio, skirta tikintiesiems, *presbiterija* (vidur. lot. *presbyterium* < gr. *presbytérion* – vyresniųjų taryba) DŽ – dvasininkams skirta bažnyčios dalis vidurinės navos gale, *piliorius* (isp. *pilar* – stulpas) DŽ, TŽŽ – stulpas – masyvi atrama, kuri remia pastato (džn. sakralinio) perdangas, skliautus, kupolą; piliorių eilė skiria pastato vidaus erdvę į navas, *priežbažnytis* DŽ – bažnyčios dalis: prieangis, esantis priešais prienavį arba navas, *prienavis*, *priesienis* DŽ – bažnyčios dalis – erdvė prieš navas prie įėjimo, *transeptas* (lot. *transeptum* < *trans* + *s(a)eptum* – pertvara) DŽ – skersinė bažnyčios nava – erdvė, esanti tarp išilginių navų ir presbiterijos.

Svarbiausios vietos ir patalpos sakraliniame pastate: *altorius* (lenk. *altarz* < rus. *алтарь* < lot. *altaria* – pakyla, aukojimo stalas) DŽ, TŽŽ – svarbiausia bažnyčios dalis – kunigo maldos ir Mišių aukos vieta, *ambona* (it. *ambo* < lot. *ambo* < gr. *ἄμβων* – paaukštinimas) DŽ, TŽŽ – *sakykla*, pakyla, iš kurios sakomi pamokslai, *konfesionalas* (it. *confessionale* < pranc. *confessional* < lot. *confessio* – išpažinimas, prisipažinimas) DŽ, TŽŽ = *klausykla*, kur klausomasi išpažinčių, *kripta* (lot. *crypta* < gr. *kryptē* – slaptas įėjimas, slapta vieta) DŽ, TŽŽ – bažnyčios patalpa, rūsys (ppr. po presbiterija), kuriame laikomos relikvijos, šventojo karstas, kartais – įžymių, garbingų bažnyčios asmenų palaikai, *mensa* (lot. *mensa* – stalas) DŽ, TŽŽ – altoriaus pagrindinė dalis: aukojimo stalas, *pentaptikas* (gr. *pentaptychos* – penkių dalių) DŽ – spintinis altorius, kurio viršutinė dalis sudaryta iš penkių paveikslų arba reljefų, *poaltoris* – vieta po altoriumi, *predela* (it. *predella*) DŽ – altoriaus pakyla bažnyčioje, *poliptikas* (gr. *polyptychos* – susidedantis iš lentelių) DŽ – gotikinio altoriaus retabulas iš penkių ar daugiau suveriamų, tapytų ar reljefinių paveikslų, *retabulas* (vidur. lot. *retabulum* – sienelė) DŽ – altoriaus anstatas – galinė

sienelė virš mensos, *sakramentarijus* (vidur. lot. *sacramentarium* < lot. *sacramentum* – slėpinys) DŽ – krikščionių bažnyčioje įmūryta į sieną ar pastatyta prie sienos Ostijos ir komunikantų saugykla, *šventorius* (baltr. *ушнмаp*, lenk. *dial świntarz* < lenk. *cmentarz* – kapinės) DŽ – pašventinta teritorija aplink bažnyčią; jame statomi kryžiai, koplyčios, varpinė, šventųjų statulos, vyksta procesijos, laidojami kunigai ar ypač nusipelnę Bažnyčiai *tabernakulis* (lot. *tabernaculum* – palapinė) DŽ, TŽŽ – puošni nedidelės spintelės, koplytėlės ar bokštelio pavidalo Ostijos ir komunikantų saugykla su užrakinamomis durelėmis, priešais jį visą laiką dega amžinoji ugnis, *zakristija* (vidur. lot. *sacristia* < lot. *sacer* – šventas) DŽ, TŽŽ – bažnyčios patalpa, kurioje laikomi liturginiai reikmenys ir drabužiai, kurioje kunigas ruošiasi liturginėms apeigoms (rengiasi drabužius).

Liturginės knygos. Jos reglamentuoja apeigų tvarką – judesius, žodžius, simbolinius veiksmus, kada kokius skaitinius skaityti, kada aiškinti šv. Raštą ir kada kokias giesmes giedoti, kada laiminti, klauptis ar melstis. Tokių knygų yra nemažas pluoštas, pvz.: *apeigynas* – religinių apeigų knyga, kuri nustato veiksmus ir žodžius, vartojamus Liturgijoje ar susijusius su liturginėmis šventėmis, *Biblija* (lot. *biblia* < gr. *biblión* – knyga, dgs. *biblíka* – knygos), RŽ, TŽŽ – Šventasis Raštas, šventųjų knygų rinkinys, sudarytas iš Senojo ir Naujojo Testamento, skelbia Dievo tiesos Žodį žmonėms, *brevijorius* (lot. *breviarium* – santrauka) RŽ, TŽŽ – katalikų dvasininkų knyga, skirta kasdienėms maldoms ir apmąstymams, *ceremonialas* (lot. *caerimonialis* – apeiginis) RŽ, TŽŽ – katalikų bažnytinė knyga su nurodymais, kaip atlikti iškilmingą Liturgiją, *evangelijos* (lenk. *evangelia* < lot. *evangelia* < gr. *euangélion* – gera žinia) RŽ, TŽŽ – pirmosios keturios Naujojo Testamento knygos, pasakojančios apie Jėzaus Kristaus veiklą ir mokymą, *gradualas* (lot. *graduale* < *gradus* – pakopa) TŽŽ – katalikų mišių giesmynas – visų metų grigališkojo choralo knyga, *homiletika* (gr. *homilētikē* – mokėjimas kalbėtis) TŽŽ – pamokslų tekstai, *kancionalas*

(lot. *cantionale* < *cantio* – giedojimas) RŽ, TŽŽ – *giesmynas* – giesmių rinkinys su melodijomis arba be jų, *katekizmas* (lot. *catechismus* < gr. *katēchismos*, *katēchēsis* – pamokymas) RŽ, TŽŽ – glaustas krikščionių tikybos vadovėlis, *maldaknygė*, *maldų knyga* RŽ – maldų rinkinių knyga, skirta individualiam meldimuisi, *martirologas*, *martirologija* (gr. *martyros* – kankinys + *logos* – žodis) RŽ – kalendorinis kankinių, šventųjų (su trumpomis žiniomis apie juos), jiems skirtų švenčių katalogas, *mišiolas* (lenk. *mszal* < lot. *missale* < lot. *missus* – pasiuntimas, paleidimas) DŽ, RŽ, TŽŽ – svarbiausioji knyga, kunigų vartojama per pamaldas, susidedanti iš mišių tekstų kiekvienai bažnytinių metų dienai ir mišių laikymo tekstų, *pontifikalas* (lot. *pontificale* < lot. *pontifices* – tiltų statytojas) DŽ, RŽ, TŽŽ – aukštųjų dvasininkų atliekamų apeigų taisyklės ir maldų tekstai, *postilė* (lot. *postilla* – po tų žodžių) RŽ, TŽŽ – pamokslų rinkinys Biblijos temomis, *psalmynas* (lenk. *psalm* < gr. *psalmós* – giesmė) RŽ, TŽŽ – Biblijos dalis, giesmių knyga, *ritualas* (lot. *ritualis* – apeiginis) RŽ, TŽŽ – knyga, kurioje surašytos kulto apeigų atlikimo taisyklės, tvarka; *Romos ritualas* – katalikų bažnyčios apeigų taisyklių rinkinys, *testamentas* (lot. *testamentum* – palikimas, paskutinė valanda) TŽŽ: *Naujasis testamentas* – religinių knygų rinkinys, krikščionių pripažintas šventu, apima keturias evangelijas, apaštalų laiškus ir apokalipsę; sudarytas I–II a. pr. m. e., Biblijos dalis; *Senasis Testamentas* – religinių knygų rinkinys, judėjų ir krikščionių laikomas šventu, sudarytas XI–III a. pr. m. e., sudarantis dalį Biblijos, o judėjams – visą.

Liturginiai indai. Apeigų metu yra naudojami: *aliejinė* DŽ – liturginis indas šventiesiems aliejams laikyti, *ampulės* (lot. *ampullae*) DŽ, TŽŽ – stikliniai, sidabriniai ar auksiniai katalikų liturginiai indeliai; per šv. Mišias naudojamos dvi: viena skirta vynui, antroji – vandeniui; *ciborija* (lot. *ciborium* – metalinė taurė) DŽ, TŽŽ – liturginis indas komunikantams laikyti, tą pačią reikšmę turi *komuninė* (lot. *communio* – bendrumas) DŽ, *kielikas* (lenk. *kielich* < lot. *calix* < gr. *kýlix* – taurė, dubuo) DŽ = *taurė*,

liturginis indas eucharistiniam vynui Šv. Mišių metu; *krikštykla* DŽ – įrenginys krikšto vandeniui laikyti, būna taurės formos, *monstrancija* (lot. *monstrantia* < *monstrare* – rodyti) DŽ, TŽŽ – puošnus indas Ostijai saugoti ir pasauliečiams rodyti, dedama ant altoriaus per Švč. Sakramento rodymo apeigas arba nešama iškilmingoje procesijoje *melchizedekas* (hebr.) RŽ – monstrancijos centre esančio stiklinio langelio detalė – metalinis pusbėnelis, palaikantis Ostiją, laikiklis, *nodusas* (lot. *nodus* – gumbas, mazgas) DŽ, (*nodus* – pėda) TŽŽ – liturginių indų ar reikmenų detalė – dekoratyvinis elementas, pastorinimas, paryškinantis, sutvirtinantis ir papuošiantis taurės monstrancijos, komuninės, relikvijoriaus, žvakidės kojėlės dalį, *ostensorija* (vidur. lot. *ostensorium* < lot. *ostendere* – rodyti, demonstruoti) DŽ, TŽŽ = *monstrancija*, *patena* (gr. *patānē* – dubenėlis) DŽ, TŽŽ – plokščia auksinė ar auksuota sidabro lėkštė, ant kurios per Šv. Mišias dedamas Švč. Sakramentas, ja dengiama taurė; taip pat *padėklėlis* (dažnai su rankena), patarnautojo laikomas po Komuniją priimančiojo smakru, *pacifikalas* (vidur. lot. *pacificalis* < lot. *pacificus* – taikdarius) DŽ, TŽŽ – stalinio kryžiaus ar monstrancijos pavidalo *relikvijorius* (lot. *reliquarium* < *reliquiae* – palaikai, liekanos) DŽ, TŽŽ – puošnus indas šventojo relikvijoms laikyti, *smilkytuvas* DŽ – liturginis reikmuo, smilkymo indas: su pėda, korpusu smilkalams, su ažūriniu dangteliu ir 3 ar 4 grandinėlėmis, už kurių laikomasi ceremonijos metu, *smilkyklė* DŽ – indas smilkalams, *šlakstyklė* DŽ – įrankis (ppr. šluotelė) šventam vandeniui šlakstyti, *viatikinė* (lot. *viatica* – kelionės) RŽ, TŽŽ – indelis, kuriame Komunija nešama ligoniams: paausuota metalinė dėžutė, ant jos dangtelio išgraviruotas kryželis.

Procesijų reikmenys: *altorėlis* (lot. *altaria* < *alta* – aukšta + *ara* – vieta) DŽ – įvairių formų procesijų metu nešiojamas nedidelis aukojimo stalis iš medžio, metalo, kaulo; *baldakimas* (it. *baldacchino* < sen. it. *Baldacco* – Bagdadas) DŽ, TŽŽ – audeklinis puošnus stogelis, nešiojamas per procesiją viršum dvasininko, nešančio

Švenčiausiąjį Sakramentą, galvos, *feretras* (lot. *feretrum* – neštuvai < *fero* – nesu) DŽ, *feretronas* TZZ – kilnojamas dvipusis religinio turinio paveikslas puošniais rėmais, su kojelėmis ar stoveliu; katalikų bažnyčioje nešamas procesijos metu, *kryžius* DŽ – krikščionių tikėjimo sakralinis simbolis su nukryžiuoto Kristaus figūra, ne tik statomas ant altoriaus, bet ir nešojamas procesijų metu, *portatilis* (lot. *portare* – nešti) DŽ, TŽŽ – nešojamas krikščionių altorėlis, *vėliava* DŽ – bažnytinė vėliava, puošiama religinio turinio įrašais, šventųjų atvaizdais, simboliais, skirta procesijoms, *žibintas* DŽ – kilnojamas šviestuvus su skaidriu gaubtu, nešojamas religinėse procesijose.

Liturginiai drabužiai: *abitas* (lot. *habitus* – drabužis) DŽ, RŽ – katalikų vienuolių (moterų ir vyrų) drabužis, įvairių vienuolių skiriasi spalva ir šiek tiek kirpimu: ilgas, T raišės pavidalo, kirptas ištaisai, be pečių ir rankovių siūlių, juosiamas virve, juosta ar diržu, *alba* (lot. *alba* – baltas) DŽ, RŽ – katalikų kunigo ilgas baltas liturginis drabužis, perjuostas balta virvute, rankogaliai ir apačia papuošti mezginiais arba siuviniais, dėvima ant sutanos, *arnotas* (lenk. *ornat* < lot. *ornatus* – papuoštas) DŽ, RŽ, TŽŽ – katalikų kunigo puošnus liturginis drabužis, vilkimas per Šv. Mišias ant albos; apskritimo ar pailginto stačiakampio formos, siekia žemiau kelių, su išilgine per vidurį nusitęsiančia juosta, su Kryžiumi per nugarą, *cingulas* (lot. *cingulum* – diržas, juosta) DŽ – balta virvutė, kuria perjuosiamas alba, *dalmatika* (lot. *Dalmatica vestis* – dalmatinis drabužis) DŽ, RŽ – drabužis, kurį per iškilmingas Mišias vilki celebrantui asistuojantys diakonas ir subdiakonas, panaši į arnotą, trumpomis rankovėmis, nešojama ant albos, *humeralas* (vidur. lot. *humeralis* < lot. *humerus* – petys) DŽ, RŽ – stačiakampė lino skraistė su prisiūtu ar siuvinėtu kryželiu, dengia pečius bei kaklą, iš priekio užrišama raišteliais, *kamža* (lenk. *komża* < lot. *camissa* – marškiniai) DŽ, RŽ – balti, platūs, per galvą užsivelkami marškiniai, kuriuos per įvairias apeigas dėvi kunigas (ne Mišių metu) ir bažnyčios patarnautojai, siekia kelius, *kapa* (lot.

cappa – pelerina) DŽ, RŽ – puošnus po kaklu susegamas apsiaustas be rankovių; su pelerina, vilkima per procesijas, laidotuves, *mantija* (gr. *mantion* – apsiaustas) DŽ, TŽ – reprezentacinis aukštųjų dvasininkų drabužis: ilga, plati skraistė, susegama ant krūtinės, dėvima ant kito drabužio, *modzetė* (it. *mozzetta*) DŽ, TŽŽ – trumpa, siekianti alkūnes pelerina su gobtuvu (kartais be jo), susagstoma priekyje smulkiomis sagomis; dėvima katalikų aukštųjų dvasininkų ir kai kurių vienuolių, *rokieta* (it. *rocchetto*) RŽ, TŽ – kamžos rūšis: trumpesnėmis už ją rankovėmis, spalvotu pamušalu; vilki aukštesnieji dvasininkai (prelatai), *stula* (lot. *stola* < gr. *stolé* – ilgas drabužis) DŽ TŽŽ – liturginių drabužių elementas: ilga juosta, dedama ant kaklo; jos galai per Šv. Mišias sukryžiuojami; paplatintuose galuose, kartais ir pačiame viduryje, išsiuvinėta ar išausta po Kryžių ar Kristaus monogramą, *sutana* (pranc. *soutane* < it. *sottana* – sijonas) DŽ, RŽ, TŽŽ – neliturginis kasdienis viršutinis katalikų dvasininkų (kunigų – juodas) drabužis siauromis ilgomis rankovėmis, stačia apykakle, po kuria segama balta (apykaklaitės) juostelė, susegamas iš priekio per visą ilgį smulkiomis sagomis, *vimpilas* (vidur. lot. *vimpa* < frankų *wimpil* – šydas, kaklaskarė) DŽ, RŽ – plati, ilga balto šilko juosta, kurią kunigas užsideda ant pečių ir prisidengia delnus, kad, imdamas indą su Švč. Sakramentu, nelieštų jo rankomis.

Galvos apdangalai: *biretas* (lot. *biretum*) DŽ – standi kampuota kepurė su 3 arba 4 rageliais ir spurgu ar be jo, dėvi katalikų dvasininkai: kardinolai – raudoną, vyskupai, prelatai, apaštališkieji vikarai ir prefektai – violetinį, kt. dvasininkai – juodą, *infula* (lot. *infula* – raištis, aprišalas) DŽ, TŽŽ – puošni apeiginė katalikų vyskupo kepurė, *mitra* (gr. *mitra* – raištis) DŽ, RŽ, TŽŽ – Bažnyčios aukštųjų dvasininkų – katalikų, vyskupų, abatų, infulatų liturginė kepurė: aukšta, smaili, dvilypė, išpuošta ornamentais, su dviem kabančiais kaspinais ant nugaros, *pijusė* (lot. *Pius* – *Pijus*) TŽŽ, (*pius* – pamaldus, dievams skirtas) DŽ – maža, pusapvalė kepuraitė, kurią ant viršugalvio vieną ar po kitais galvos apdangalais dėvi, *pilleolas* (lot. *pilleolus* – ke-

purėlė) DŽ = *pijusė, tiara* (lot. *tiara* < gr. *tīra*) DŽ, RŽ, TŽŽ – prabangi apeiginė popiežiaus kepurė, papuošta trimis viena ant kitos uždėtomis karūnomis su kryželiu, simbolizuoja trejų valdžią – vyriausiojo kunigo, karaliaus (žemiškąją) ir pranašo, yra ne tik pasaulietinės galios įvaizdis, bet ir popiežiaus Kristaus vietininko, Bažnyčios galvos ženklas; dėvėdavo įeidamas ir išeidamas iškilmingos liturgijos metu (per apeigas užsidėdavo mitrą).

Aukštųjų dvasininkų valdžios ženklai – insignijos: *ferula* (lot. *ferula* – rykštė) TŽŽ – nuo XIII a. popiežiaus vartojama lazda su kryžiumi viršuje, *palijus* (lot. *pallium* < gr. *pillion* – graikiškas apsiaustas) DŽ, TŽŽ – popiežiaus, arkivyskupų, primų pontifikalija: iš balto vilnonio audinio juostelės pasiūta per galvą maunama apykaklė su dviem to paties audinio kaspinais – vienas kabo ant nugaros, kitas – ant krūtinės, *pastoralas* (lot. *pastoralis* – piemenų, ganytojiškas) DŽ, TŽŽ – ganytojo valdžią simbolizuojanti lazda, užsibaigia (vyskupo ir arkivyskupo) puošniu užraitu, popiežiaus – Kryžiumi, *pektoralas* (lot. *pectoralis* – krūtininis) DŽ, TŽŽ – puošnus tauriojo metalo kryžius, kurį nešioja kardinolai, vyskupai, abatai, *pontifikalijos* (vidur. lot. *pontificale* < lot. *pontificalis* – žnyio, žnyiškas) DŽ = *insignijos* (lot. *insignia* – ženklai) TZZ – liturginės valdžios ženklų rinkinys, jis atspindi dvasininkų hierarchiją. Popiežiaus pontifikalijos yra *tiara, pastoralas* arba *trigubas kryžius, palijus, du* (auksinis ir sidabrinis) *sukryžiuoti raktai*, vadinamasis žvejo žiedas. Kardinolo – *skrybėlė, purpuro drabužiai, pastoralas, žiedas*. Arkivyskupo – *dvigubas kryžius, palijus, žiedas, pektoralas*. Vyskupo – *mitra, pastoralas, pektoralas, violetiniai drabužiai (sutana, pelerina, pijusė)*.

Pamaldumo, garbinimo ar padėkos ženklai: *ignosėlis* (rus.), *medalikėlis* (lenk. *medalik* < pranc. *médaille* < it. *medaglia* < lot. *metalum* – metalas) DLKŽ – mažas, apvalios ar ovalios formos medalionas su kokio šventojo ar Dievo Motinos atvaizdu, nešiojamas ant kaklo, *kryželis* – šventas daiktas, mažas kryžius, juo užsibaigia rožinis, *relikvijos* dgs. (lot.

reliquiae – liekanos, palaikai) RŽ, TŽŽ – palaikai asmenų, pripažintų šventaisiais arba jiems priklausę daiktai, garbinami kaip turintys gydomųjų savybių, laikomi relikvinėje arba įmūrijami altoriuje, *rožančius* (lenk. *rózaniec* < lot. *rosarium*) TŽŽ, RŽ – rožinis – uždaras karoliukų (medinių, kaulinių, gintarinių) vėrinys, tikinčiųjų naudojamas meldžiantis, užsibaigiantis kryželiu; karoliukais skaičiuojamos sukalbėtos maldos, *sakramentalijos* dgs. (lot. *sacramentalia* – pašventinti dalykai) DŽ, RŽ, TŽ – katalikų liturginiai daiktai ir veiksmai, esą padedantys gauti Dievo pagalbą, *škaplieriai* dgs. (lenk. *szkaplerz* < lot. *scapulare* – pečių apdangalas) RŽ, TŽ – du juostele (virvele) simetriškai sujungti audeklo gabalėliai su Jėzaus Kristaus, Marijos ar šventųjų atvaizdais, nešiojami ant kaklo kaip pamaldumo ženklas, *votas* (lot. *votum* – linkėjimas, dovana, pažadas) DŽ, RŽ, TŽŽ – asmeninės padėkos, įžado ar prašymo ženklas, dedamas ant altoriaus ar kabinamas ant šv. paveikslų, statulų – širdutės, rankos, kojos pavidalo dirbinėliai iš tauriųjų metalų ar vėriniai, taip pat bažnyčiai dovanoti paveikslai, altoriai, liturginiai indai bei drabužiai.

Šluostikliai, užtiesalai: *bursa* (vok. *Burse* < it. *borsa* < *bursa* – piniginė, odinis krepšys < gr. *byrsa* – avies odos maišas) DŽ, TŽŽ – makštis, į kurią įdedamas korporalas. *korporalas* (lot. *corporalis* – kūniškas) DŽ, TŽŽ – nedidelė kvadratinė arba stačiakampė servetėlė, ant kurios padedamas Švč. Sakramentas – taurė ir patena su ostija, *veliumas* (lot. *velum* – burė) DŽ, RŽŽ – nedidelis stačiakampis audinio gabalas su kryželiu centre taurėi arba monstrancijai uždengti, *umbrakulis* (lot. *umbraculum* – pavėnė, skėtis nuo saulės) DŽ – kilnojamoji sienelė, rėmas, aptrauktas audiniu, vartojamas tabernakulyje pastatyta monstrancijai pridengti.

Baldai: *faldistorijus* (vidur. lot. *faldistorium* < germ. *faldistōl*) DŽ – suglaustinė kėdė sukryžiuotomis kojomis, skirta klūpinčiam vyskupui pasiremti, *klauptas* DŽ – suolas (suolai) bažnyčioje maldininkams sėdėti ir klūpoti, *sedilija* (lot. *sedile* – suolas, kėdė) DŽ – priesieninis akmeninis arba mūrinis suolas presbiterijoje

dvasininkams sėdėti ir klūpoti apeigų metu, *stalės* dgs. (vidur. lot. *stallum* vns.) DŽ, TŽŽ – vienas arba keli tarpusavyje sujungti klaupto pavidalo suolai presbiterijoje (iš medžio, rečiau – iš akmens) dvasininkams, vienuoliams, fundatoriams sėdėti.

Pavadinimų kilmė

Pagal kilmę aptariamus pavadinimus galima skirti į dvi grupes: 1) lietuviškus ir 2) nelietuviškus.

Lietuviški pavadinimai

Yra du pagrindiniai lietuviškų pavadinimų kūrimo būdai – 1) žodžių daryba ir 2) bendrinės kalbos žodžių terminologizavimas. **Pagrindiniai žodžių darybos būdai:** 1) priesagų vedinių daryba; 2) priešdėlių vedinių daryba; 3) galūnių vedinių daryba ir 4) sudurtinių terminų daryba (Gaivenis 2002: 54).

Priesagų vediniai

Sudarant pavadinimus su priesagomis, remiamasi lietuvių kalbos žodžių darybos modeliais, t. y. pavadinimai sudaromi tradiciniu būdu pridėdant priesagą prie šaknies.

Įrankių pavadinimai su priesaga **-uvas** yra daromi iš nepriešdėlinių tranzityvinių veiksmažodžių (Gaivenis 2002: 98–99; Keinys 1975: 7–56), pvz., *smilkyti*: *smilkytuvas*, *šlakstyti*: *šlakstytuvas*. Minėtais įrankiais atliekami konkretūs veiksmai (smilkoma, šlakstoma) per liturgines apeigas. Pastebėta, kad priesagos **-yklė/-iklis** vediniai taip pat gali reikšti įrankių pavadinimus ir kad „didesnių skirtumų tarp įrankių pavadinimų, išvestų su priesagomis **-tuvas /-iklis/-yklė** nėra“ (Keinys 1975: 21), todėl šių porų žodžiai *smilkytuvas* – *smilkyklė*, *šlakstytuvas* – *šlakstyklė*, būdami sudaryti su sinoniminėmis priesagomis, turi tą pačią reikšmę; *krikštykla* – *krikštytuvė* (**-ykla**, **-uvė**) gali reikšti indą, kuriame laikomas Krikštui skirtas vanduo.

Veiksmažodiniai priesagos **-ykla** vediniai nurodo vietą (ar uždara erdvę bažnyčioje), kur vyksta pamatinis žodžiu įvardytas veiksmas: *klausykla* (klausomasi išpažinčių), *klaupykla* (klaupiamasi), *krikštykla* (krikštijama), *sakykla* (sakomi pamokslai), *šventykla* (švenčiama), *maldykla* (vieta, kur meldžiamasi) yra daiktavardinis vedinys (iš *malda*). Taigi tik paskutinis vedinys ir pamatinis žodis *malda* priklauso tai pačiai kalbos daliai; veiksmažodiniai vediniai yra daiktavardžiai.

Daiktavardiniai priesagos **-ynas** vediniai „žymi ir atitinkamų dalykų telkinis ir vietas, kur tie dalykai yra“ (Keinys 1975: 50, Šoblinskas 1987: 108, 109). Aptariamoms grupės pavadinimai su priesaga **-ynas** įvardija liturgines-apeigines knygas ir gali būti suvokiami kaip vietos pavadinimai, pvz., *apeigygnas*, *giesmynas*, *maldynas*. Ši priesaga gali būti dedama ir prie skolinio, pvz., *psalmė* (gr.) – *psalmynas*.

Rasta deminutyvinės priesagos **-elis/ėlis** ir **-ėlė** daiktavardinių vedinių. Pamatinis žodis gali būti lietuviškas, bet dažniau – skolinys, pvz., *altorius* (lot.) *altorėlis*, *kolona* (lot.) – *kolonėlė*, *medalik* (lenk.) – *medalikėlis*, *mišiolas* (lenk. < lot.) – *mišiolėlis*, *koplyčia* (lenk. lot.) – *koplytėlė* ir liet. *klauptas* – *klauptelis*, *kryžius* – *kryželis*, *varpas* – *varpelis*. Daugeliu atvejų deminutyviniu vediniu pavadintas daiktas žymi mažesnę tos pat rūšies objektą, tačiau ne vien tik iškelia mažumą. Dažniausiai tokie daiktai – didelis ir mažas – skiriasi savo prasminiu turiniu, nors atliekamos funkcijos išlieka artimos. Antai *altorius* – svarbiausia vieta bažnyčioje, *altorėlis* – svarbiausias objektas, nešiojamas procesijoje; *klauptelis* – skirtas vienam asmeniui atsiklaupti, *klauptas* – suolas keliems žmonėms sėdėti ar klūpoti, *koplyčia* – sakralinis pastatas ar patalpa su altoriumi, *koplytėlė* – liaudies architektūros statinys, tvirtinamas ant medžių ar pastatų sienų su šventojo ar Nukryžiuotojo statula, rečiau – mūrinis miniatiūrinės bažnyčios, varpinės ar namo prieangio pavidalo statinys, *kryžius* – krikščionybės sakralinis simbolis, statomas už altoriaus (su Nukryžiuotoju), pakele, ženklina antkapius, *kryželis* – pamaldumo

ženklas, nešiojamas ant kaklo ar prijungiamas prie rožinio; *varpas* – kabinamas varpinėje, skambesiu kviečia žmones maldai, *varpeliu* skambina patarnautojas per Šv. Mišias, per Pakylėjamą kviečia žmones atsiklausti, nusilenkti, *mišiolas* – svarbiausioji katalikų kunigo per pamaldas naudojama knyga, *mišiolėlis* – sutrumpintas (glaustas) mišiolo variantas. Prie skolinio iš lenkų kalbos *medalik*, jau turinčio deminutyvinę priesagą **-ik**, dar prisegama deminutyvinė lietuviška priesaga **-ėlis** ir sudaromas žodis *medalikėlis*; *kolona* (lot.) – konstrukcinis ir/ar dekoratyvinis statinio elementas, *kolonėlė* – architektūrinis elementas, puošiantis tabernakulį, altorių, baldakimą ar kitas bažnyčios dalis.

Lietuviškos priesagos, prisegtos prie skolinio žodžio šaknies, **-inė** vediniai pavadina indą, kuriame laikoma pamatiniu žodžiu įvardyta medžiaga, pvz.: *aliejinė* (aliejus), *komuninė* (komunija, komunikantai), *relikvinė* (relikvijos), *smilkalinė* (smilkalai), *viatikinė* (lot. viatikas – kelioninė komunija). Šios priesagos vediniai priklauso tai pačiai kalbos daliai kaip ir pamatinis žodis – daiktavardis.

Taigi priesagos yra darybinės morfemos. Sąveikoje su šaknimi priesaga suteikia pavadinimui reikšmę. Iš pateiktų pavyzdžių galima matyti, kad čia nagrinėtos priesagos yra darybingiausios aptariamoje terminų grupėje. Visais nagrinėtais atvejais pavadinimo ryšys su pamatiniu žodžiu yra išlaikomas.

Lietuviški pavadinimai yra aiškios darybos. Jie yra daromi iš: 1) daiktavardžių: *malda* – maldykla, maldynas, 2) būdvardžių: *šventas* – šventenybė, šventykla, šventorius, šventovė, 3) veiksmažodžių: *krikštyti* – krikštykla, krikštinė, krikštytuvė. Pavadinimai sudaryti tradiciniu būdu.

Priešdėliniai dariniai

Aptariamų pavadinimų daryboje taip pat yra vartojami priešdėliai. Prie pamatinio žodžio pridamas priešdėlis, taip yra padaromas naujas pavadinimas, pvz.: *įsienis* (į sieną = niša), *prie-bažnytis* (prie bažnyčios = bažnyčios prieangis),

priesienis (prie sienos = erdvė prieš navas virš įėjimo) DŽ. Priešdėlis gali būti dedamas ir prie skolinio žodžio šaknies, pvz.: *poaltoris* (= vieta po altoriumi), *prienavis* (prie navos = priesienis). Šie naujai sudaryti lietuviški pavadinimai žymi vietą. Priešdėlinių darinių aptariamoje srityje rasta nedaug.

Iš 4 nurodytų būdų aktyviau panaudoti tik du – priesaginė ir priešdėlinė daryba.

Dūriniai

Yra pavadinimų, sudarytų dūrybos būdu, pvz., *Dievnamis* (daikt. + daikt.), *maldaknygė* (daikt. + daikt.), *Šventraštis* (būd. + daikt.). Dūriniai yra dvižodžių pavadinimų santrauka. Šiuo būdu sudarytų pavadinimų nėra daug.

Terminologizavimas

Apeliatyvinė žodžio daryba vyksta tada, kai bendrinės kalbos žodžiui suteikiama šiek tiek kita reikšmė. Antai žodis *vėliava* sakralinėje aplinkoje pavadina *bažnytinę vėliavą* (su šventojo atvaizdu ar įrašu); *sostas* – puošnus žemiško valdovo krėslas, bažnyčios (katedros) presbiterijoje yra dieviškos valdžios simbolis; *taurė* – liturginis indas šventintam vynui, *žibintas* – religinių procesijų atributas. Minėti žodžiai vartojami tiesiogine reikšme, nesiskiria nuo bendrinėje kalboje vartojamos, tačiau specifinėje terpėje – liturginėje aplinkoje – įgyja konkretumo. Bendrinio žodžio reikšmė tarsi susiaurėja, tampa labiau apibrėžta.

Skoliniai

Didžiausią aptariamąsias srities pavadinimų dalį sudaro nelietuviškos kilmės žodžiai. Skolintis žodžius iš kitų kalbų yra įprasta ir „žodžių skolinimasis arba kilnojimas iš kalbos į kalbą yra tiek pat paplitęs kalbų istorijoje faktas, kaip ir tautų migracijos pasaulio istorijoje“ (Šalkauskis II 1991: 39).

Pagal skolinių asimiliavimosi lietuvių kalboje laipsnį jie skirstomi į 3 grupes (Gaivenis

2002: 58). 1) senuosius skolinius, 2) tarptautinius žodžius ir 3) svetimybės arba barbarizmus. Taigi visi skoliniai, nesvarbu, kuriai grupei priklauso, yra nelietuviškos kilmės.

Senieji skoliniai

Senieji skoliniai yra žodžiai „visiškai prisitaikę prie mūsų kalbos sistemos ir bendrinėje kalboje vartojami be jokių apribojimų“ (Gaivenis 2002: 58). Kaip seniausi skoliniai nurodomi tokie „žodžiai kaip *bažnyčia, gavėnia, krikštas, Kūčios*, krikščionių švenčių pavadinimai – *Kalėdos, Velykos* ir pan., gauti be jokio abejojimo iš rytinių slavų dar gerokai prieš oficialųjį krikštą, greičiausiai apie X–XII a.“ (Zinkevičius 2000: 12) Prie senųjų, kiek vėlesnės kilmės skolinių, reikia priskirti ir tokius lotyniškos kilmės pavadinimus, gautus per slavų (lenkų ir/ar baltarusių) kalbas: *altorius, kopyčia, kryžius, mišiolas, škaplierius* (Rimkutė 2005: 51, 52). Lietuvių kalboje senųjų skolinių, pavadinančių apeiginius – liturginius reikmenis ar sakralinį pastatą, jo dalį, nėra daug. Istorikai tiksliai nustatyti jų atsiradimą, t. y. kada pirmąkart pavartoti lietuvių kalboje, vargu ar įmanoma. Šiandien jie yra pasidarę bendrinės kalbos žodžiais ir turi lietuvių kalboje aiškiai apibrėžtą reikšmę. Be to, iš tų skolinių jau yra sudaromi nauji žodžiai. Senųjų skolinių išivertinimą lietuvių kalboje liudija išvestinių žodžių gausa, pvz.: *altorius* – altorėlis, altarista, poaltoris; *bažnyčia* – bažnytėlė, bažnytkaimis, priebažnytis; *kryžius* – kryžgėlė, kryžeivis, kryžkelė, kryžmė, kryžiažiedis, kryžiuotis; *kopyčia* – kopytėlė, kopytkalnis, kopytstulpis.

Tarptautiniai skoliniai

Žodžiai, kurie randami ne mažiau kaip trijose kalbose ir turi bendrą kilmę, semantiką ir panašią fonetinę / grafinę formą bei bendrą motyvaciją, laikytini tarptautiniais skoliniais (Leichik 1994: 94). Lietuvių kalbininkas S. Keinys patikslina, pridurdamas, kad „tarptautinis skolinys yra arba tiesioginis skolinys iš trečios kalbos,

arba hibridas, sudarytas iš dviejų dalių, pasiskolintų iš dviejų kalbų“ (Keinys 1980: 103).

Tarptautiniai skoliniai gali būti pasiskolinti tiesiogiai iš kalbos ar per kalbas tarpininkes.

Lotyniškos kilmės pavadinimai

Lotynų kalbos žodžiai atėjo į lietuvių kalbą drauge su krikščionybės įvedimu Bažnyčioje. Jie nuolat vartoti kelis šimtmečius, turi įtvirtintą, aiškiai apibrėžtą reikšmę ir sudaro didžiumą skolintų pavadinimų. Rasti 58 pavadinimai, pasiskolinti tiesiogiai iš lotynų, pvz.: *abitas, ampulė, brevijorius, ceremonialas, ciborija, cingulis, dalmatika, filija, glorijs, humerolas, infula, insignija, korporalas, mensa, monstrancija, oratorijus, pacifikalas, pektoralas, pontifikalas, portatilis, relikvijorius, ritualas, sakramentarijus, sakramentalijos, sedilija, stalės, tabernakulis, umbrakulis, votas, zakristija* ir kt.

Yra lotyniškų pavadinimų, gautų per tarpininkes slavų kalbas (lenk., brus.): *altorius, arnotas, kamža, kielikas, kryžius, mišiolas, rožančius, škaplieriai, vimpilas*. Rasta 10 tokių pavadinimų.

Penki lotyniški pavadinimai yra gauti per italų kalbą: *kampanilė, kupolas, lodžija, predela, rokiela*.

Lotyniški žodžiai *kolona, pelerina* ir *sutana* pasiekė lietuvių kalbą per tarpininkę prancūzų kalbą.

Lotyniškos kilmės *medalikėlis* gautas per kelias kalbas tarpininkes – italų, prancūzų ir galiausiai pasiskolintas iš lenkų. *Kopyčia* irgi perėjo kelias kalbas tarpininkes – pirminis šaltinis buvo lotynų kalba. Apie tarptautinio anatomijos vardyno žodžius prof. G. Česnys yra rašęs: „Dėl pastovumo ir tikslumo lotynų kalba šimtmečius buvo tarptautinė mokslo kalba. Nors XX amžiuje jos reikšmė šiek tiek sumažėjo, vis dėlto ji liko medicinos vardyno branduolys, nuolat papildomas ir tobulinamas“ (Česnys 2002: 55). Tą patį galima pasakyti apie lotyniškų žodžių gausą aptariamoje srityje. Lotynų kalba buvo Bažnyčios kalba. Tik po Vatikano II Susirinkimo (1965 12 05) gimtoji kalba pradėta vartoti

teikiant sakramentus, šventinimo ar procesijų apeigose ir per Šv. Mišias.

Graikiškos kilmės pavadinimai

Yra keletas tarptautinių skolinių tiesiogiai iš graikų kalbos: *feretras*, *mantija*, *martirologas*, *mitra*, *pentaptikas*, *poliptikas*. Rasta 10 graikiškos kilmės pavadinimų, pasiskolintų per lotynų kalbą: *bazilika*, *biblija*, *choras*, *katekizmas*, *krip-ta*, *palijus*, *patena*, *presbiterija*, *stula*, *tiara*.

Graikiškos kilmės slavybė yra *cerkvė* (gr. *kyriakon* – Dievo namai). Graikiški pavadinimai *psalmynas* (psalmė) gautas per lenkų kalbą; *evangelija* – per lotynų kalbą iš lenkų; *ambona* – per lotynų iš italų kalbos; *bursa* – per vokiečių iš lotynų kalbos.

Įvairiakilmiai pavadinimai

Skoliniai iš kitų (ne klasikinių – graikų ar lotynų) kalbų. Tokių skolinių nėra daug, pvz.: germanų kilmės pavadinimai: *empora* pasiskolinta tiesiogiai iš vokiečių; *faldistorijus* gautas per lotynų kalbą.

Slavų kilmės pavadinimai yra *ignosėlis* DLKŽ ir *soboras* (rus. *собор*). Tiesiogiai iš italų pasiskolinta *baldakimas*, *lodžija*, *predela*.

Hibridai

Atskirai minėtini hibridai – pavadinimai, kurie turi iš lotynų, graikų ar kitos kalbos pasiskolintą šaknį, t. y. pagrindinį dėmenį, ir lietuvišką priesagą ar priešdėlį (žr. skyrius „Priesaginiai vediniai“ ir „Priešdėliniai dariniai“). Pvz., priesaginiai žodžio *altorius* (lot.) vediniai yra *altorėlis*, *koplyčia* (lenk. < vok. < vid. lot.) – *koplytėlė*, priešdėliniai vediniai – *poaltoris*, *nava* (it. < lot.) – *prienavis*. Hibridais laikytini ir dūriniai, kurių vienas dėmuo yra svetimžodis, o kitas – lietuviškas, pvz.: *koplytstulpis* (skolinys *koplyčia* + liet. *stulpas*).

Vertiniai

Vertiniai, dar vadinami „slaptaisiais skoliniais“ (Gaivenis 2002: 58), yra tarptautiniai terminai, kurie sulietuvinami verčiant žodžių junginį ar dūrinį. Sekama svetimžodžio termino daryba, taigi pasiskolinamas „ne pats žodis, bet jo turinys ir raiškos modelis“ (Drotvinas 1986: 131). Vertinys yra „žodis ar žodžių junginys, sudarytas kitos kalbos pavyzdžiu“ (DLŽ 1972: 1930), tačiau atitinka lietuvių kalbos žodžių darybos ir jungimo taisykles. Gali būti verčiami abu junginio žodžiai, pvz.: *Agnus Dei* – *Dievo avinėlis* (Kristaus simbolis), arba vienas žodis verstas, o kitas – sulietuvinintas skolinys: *Naujasis Testamentas*, *didysis / šoninis altorius*. Gali būti verčiamas žodis: *kielikas* – *taurė*, *krucifiksas* – *Nukryžiuotasis*, *stacijos* – *stotys*.

Vertinių rasta nedaug. Jie būna supranta-mesni, lengviau įsimenami, nes jų reikšmė aiški, motyvuota. Vertinys visuomet turi tą pačią reikšmę kaip ir skolinys.

Svetimybės

Lenkų kalba atėjo drauge su katalikybe, todėl lietuvių kalboje atsirado daug lenkybių. Pastebima tendencija tokias svetimybės keisti lietuviškais pavadinimais, pvz.: *bobinčius* (lenk. *bobiniec*) – *priebažnytis*, *krpilas* (lenk. *kropidło*, brus. *кранила*) – *šlakstyklė*, *šlakstytuvas*, *rožančius* (lenk. *rozaniec*) – *rožinis*, *spaviednyčia* (lenk. *spowiednica*) – *klausykla*, *špitolė* (lenk. *szpital*) – neturtėlių prieglauda, *kantička* (lenk. *kantyczka*) – *giesmių knyga*.

Neįtikėtina, tačiau skolinti pavadinimai nėra kokie ypatingi žodžiai, pvz.: *abitas* (lot. *habitus*) – drabužis, *bursa* (lot.) – piniginė, *ferula* (lot.) – rykštė, *infula* (lot.) – raištis, *kamža* (lot. *camisia*) – marškiniai, *oratorijus* (lot.) – maldykla, *patena* (gr.) – dubenėlis, *psalmė* (gr.) – giesmė, *tabernakulis* (lot.) – palapinė, *umbrakulis* (lot.) – skėtis ir t. t.

Skoliniai yra sulietuvinami. Pirmiausia tokie pavadinimai rašyba ir tarimu priderinami prie

lietuvių kalbos. Fonetiniai sąskambiai labai supanašėja, ortografija tampa artima.

Sulietuvinimą žymi galūnė. Lietuvių kalboje galūnė rodo, kuriai giminei – moteriškajai ar vyriškajai – žodis priskirtinas ir kaip jis gali būti kaitomas linksniais. Galūnių negalima perkelti iš vienos kalbos į kitą (Zinkevičius 1984: 195), taigi lietuvių kalba negali skolintis svietimos galūnės (drauge su žodžiu). Taip pat ne bet kuri galūnė ir ne bet kaip gali būti šliejama prie tarptautinio žodžio. Ji parenkama pagal tam tikrus lietuvių kalbos dėsnius ar gramatinimo taisykles (Valeckienė 1967: 108–129). Kitaip gali atsitikti, kad tarptautiniai žodžiai gali įgyti skirtingą formą žodynuose, pvz.: *votas* DŽ ir *votumas* TŽŽ (lot. *votum*) ar *feretras* DŽ ir *feretronas* (lot. *feretrum*) TŽŽ (dar pavyzdžių nurodyta skyrelyje *Sandaros variantiškumas*).

Sinoniminiai pavadinimai

Kai kurie straipsnyje aptariami pavadinimai turi prasminių atitikmenų, kurie kalbotyroje vadinami sinonimais. Kalbant apie sinonimiškumą, dera prisiminti tradicinį sinonimo apibrėžimą. Sinonimais laikytini pavadinimai, kurie kalboje turi tą pačią ar labai artimą reikšmę, bet skirtingą leksinę raišką (Суперанская, et al. 51–52). Taip esti, kai kalbama apie sinonimiją toje pačioje kalboje. Tačiau tas pats daiktas, reikmuo ar patalpa gali būti įvardytas ne tik dviem (ar keliais) skirtingais tos pačios kalbos žodžiais, bet ir skirtingų kalbų žodžiais. Terminologai, nagrinėjantys sinonimiją, pastebėjo, kad sinonimais galima vadinti „šalia įsigalėjusių lietuviškų terminų pagrečiui vartojamus tarptautinius terminus ar naujai sudaromus lietuviškuosius jų atitikmenis“ (Keinys 1980: 103). Akivaizdu, kad sinonimai gali būti vienakilmiai (tos pat kalbos žodžiai) ir įvairiakilmiai (skirtingų kalbų žodžiai).

Vienakilmiai sinonimai

Lotyniški sinoniminiai pavadinimai. Rasta keletas lotyniškų sinoniminių pavadinimų lie-

tuvių kalboje, pvz.: *filiija* ir *rektoratas*, *ciborija* ir *komuninė*, *kapa* ir *pluvialas*, *komunija* ir *ostija*, *insignija* ir *pontifikalija*, *martirologas* ir *pasionalas*, *monstrancija* ir *ostensorija*, *pacifikalas* ir *relikvijorius*, *pijusė* ir *pileolas*, *sedilija* ir *stalės*, *tabernakulis* ir *sakramentarijus*. Pateiktos sinonimų poros skirtingais lotynų kalbos žodžiais įvardina tą patį objektą.

Lietuviški sinoniminiai pavadinimai

Lietuviškų pavadinimų aptariamoje srityje nėra daug. Rasta tik penkios lietuviškų sinoniminių pavadinimų poros: *Dievo namai* ir *maldos namai* (dvižodžiai pavadinimai), *Dievo pyragas* ir *kalėdaitis* (dvižodis ir vienažodis), *pamokslinė* ir *sakykla* (du vienažodžiai) ir du priešdėliniai dariniai: *prieangis* ir *prieduris*, *prienavis* ir *priesienis*.

Įvairiakilmiai sinonimai

Jau minėta, kad tarptautinis žodis ir jo lietuviškas atitikmuo gali būti sinonimai, pvz.: *altorėlis* (lot.) – *feretras* (gr.), *ambona* (lot. < gr.) – *pakyla* (*sakykla*), *aliejinė* (hibr.) – *ampulė* (lot.), *altorius* (lot.) – *Dievo stalas*, *baliustrada* (pranc.) – *pinučiai*, *baptisterija* (lot. < gr.) – *krikštykla*, *Biblija* (lot. < gr.) – *Šventasis Raštas*, *kampainilė* (it.) – *varpinė*, *mira* (gr.) – *smilkalai*, *niša* (pranc.) – *įsienis*, *konfesionalas* (lot.) – *klausykla*, *rokieta* (it.), *kamža* (lenk. < lot.)

Lietuviškas pavadinimas irgi gali įeiti į sinonimų eilutę, kurią sudaro žodžiai iš skirtingų kalbų, pvz.: *apeigynas* – *ceremonialas* (lot.), *ritualas* (lot.), *pontifikalas*; *balkonas* (it.), *empora* (vok.), *galerija* (it.), *lodžija* (it.); *giesmynas* – *kancionalas* (lot.), *psalmynas* (gr.); *Kalvarijos* (lot.), *stacijos* (lot.) ir *Kryžiaus kelias*, *Kryžiaus kelio stotys*; *koplyčia* – *kapela* (it. < lot.), *konfesija* (lot.), *oratorijus* (lot.).

Gretinant sinonimus – o jie turi tą pačią reikšmę, – pastebima, kad jie skiriasi poveikiu. Svetimžodis pavadinimas atrodo esąs svarbesnis už lietuviškąjį, nes turi „iškilmingumo aureolę“, kaip yra pastebėjęs prof. J. Pikčilingis (Pikčiling-

gis 1975: 177). Kurį žodį – lotyniškąjį svetimąjį ar lietuvišką – rinktis, priklauso nuo to, kas jį vartoja. Dvasininkui labiau tiks lotyniškasis, dalykiškas, o parapijiečiui bus suprantamesnis lietuviškasis.

Variantiniai pavadinimai

Kalbininkai yra pastebėję, kad nėra aiškios ribos tarp sinonimų ir variantų (Umbrasas 2004: 101; Župerka 1983: 29; Pikčilingis 1988: 47). Kiti terminologai taip pat mano, jog nėra paprasta atskirti terminijoje sinonimus nuo variantų, nes abiem atvejais žodžiai turi tą pačią reikšmę (Даниленко 1977: 141–142). Laikomasi nuomonės, kad variantai yra sudaryti iš tų pačių žodžių, tačiau turi neesminių skirtumų žodžių daryboje, gramatinėje sandaroje ar fonetinėje raiškoje (Даниленко 1977: 174). Variantiniai pavadinimai turi „tą pačią funkciją ir skiriasi tik išraiška, dėl to neretai sakoma, kad tai yra skirtingos to paties atskiro kalbos vieneto realizacijos“ (Gaivenis, Keinys 1990: 225).

Sandaros variantiškumas

Žodžių daryba gali atspindėti pavadinimo variantiškumą. Kalboje yra įprastas ilgųjų ir sutrumpintų, arba trumpųjų, pavadinimų varijavimas. Kalbininkai tokias ilgąsias (žodžių junginio) ir trumpąsias (dūrinio) to paties pavadinimo formas yra linkę priskirti sinonimams (Keinys 1980: 203). Latvių kalbininkė V. Skujinia tokius variantus vadina absoliučiais sinonimais (Skujinia 2002: 49), pvz.: *maldų knyga* – *maldaknygē*, *Šventas Raštas* – *Šventraštis*, *Dievo namai* – *Dievnamis*. Vienažodis pavadinimas – dūrinys – ir dvižodis lietuviškas jo variantas nesiskiria reikšme. Prasminiai tų pavadinimų dėmenys tie patys, net jų tvarka – kuris dėmuo eina pirmas, kuris – antras, – yra ta pati, tad jie laikytini variantais. Lietuvių kalboje tokie trumpiniai kaip *Dievnamis*, *Šventraštis* rečiau vartojami nei ilgosios varianto formos.

Trumpųjų ir ilgųjų pavadinimų variantų grupei priskirtini priesagų **-ynas** vediniai ir

jų dvižodžiai prasminiai atitikmenys, pvz.: *apeigynas* – *apeigų knyga*, *giesmynas* – *giesmių knyga* (rinkinys), *maldynas* – *maldų knyga*, *psalmynas* – *psalmių knyga*; arba: *maldos namai* ir *maldykla*.

Darybiniai variantai yra ir tos pat šaknies, bet skirtingų priesagų vienažodžiai vediniai, pvz.: *šventykla* ir *šventovė* (**-ykla** ir **-ovė**), *smilkyklė* ir *smilkalinė* (**-yklė** ir **-inė**).

Galimi galūnės variantai, priesaga išlaikoma, pvz.: *klaupykla* – *klaupyklė*, *klausykla* – *klausyklė*, *krikštykla* – *krikštyklė*, *oratorijus* (lot.) DŽ – *oratorija* RŽ.

Variantai gali turėti ir daugiau nei vieną morfologinį raiškos (priesagos ar galūnės) skirtumą. Pavyzdžiui, skoliniai *ciborija* – *ciboriumas*, *relikvinė* – *relikvijorius*, skiriasi net tik priesaga, bet ir giminės kategorija, t. y. variantai priklauso skirtingai giminei.

Tos pat šaknies žodžio skirtingų priesagų vediniai, gavę kitos giminės galūnę, yra liet. *klaupykla* – *klauptuvas*, *smilkyklė* – *smilkytuvas*, *šlakstyklė* – *šlakstytuvas*. Kita vertus, kartais galūnė prišliejama laikantis lietuvių kalbos taisyklių (Valeckienė 1967: 112), kurios numato, kad, pavyzdžiui, nulines galūnes turintys lotyniški žodžiai lietuvinami prisegant galūnę **-as**. Iš to paties žodžio atsiranda du variantai, pvz.: *feretras* (lot. *feretrum* – neštuvai) DŽ ir *feretronas* TŽŽ, *votas* (lot. *votum*) DŽ, TŽŽ ir *votumas* RŽ, TŽŽ. Darybiniai variantai atsirado, nes skirtingai yra prisegta galūnė, todėl vėliau skirtingi žodynai nevienodai pateikia tą patį žodį. Variantinių pavadinimų pamatinis dėmuo – šaknis – yra tas pats, todėl ir reikšmė yra ta pati.

Fonetiniai variantai

Retsykiais pasitaiko fonetinių darybos variantų, pavyzdžiui, dėl priebalsių kaitos: *ignosėlis* ir *ignotėlis*. Kinta priebalsis, o su juo pakinta giminės bei skaičiaus kategorijos: *klaupkos* – *klauptas*.

Pastebėta ir balsių kaitos atvejų, pvz.: *ramuva* SLŽ – *romuva* SLŽ – *romovė* RŽ, *klu-*

pykla – klaupykla (balsio ir dvibalsio kaita). Iš kelių darybinių variantų galima sudaryti eilutę, pvz.: krikštykla – krikštyklė – krikštytuvė LKŽ, klauptas – klaupykla – klauptuvas LKŽ, maldaknygė – maldynas – maldų knyga, smilka-linė – smilkyklė – smilkytuvas, šventykla – švent-namis – šventovė.

Nagrinėjant pavadinimus, aptariant jų sinonimiją ir variantiškumą dera vadovautis bendrinės kalbos norminimo tikslingumo principu, kuriame patariama nekeisti lietuvių kalboje įsitvirtinusių svetimybų, jeigu joje nėra tinkamo pakaito (Rosinas 1999: 5).

Išvados

1. Sakralinių liturginių-apeiginių pavadinimų pagrindas yra lotynų ar sulotyninti graikų kalbos žodžiai. Kaip ir kai kurie liturginiai objektai ar apeiginiai drabužiai pavadinimai yra istoriškai paveldėti ir yra įsitvirtinę religijos terminijoje, t. y. morfologiškai, fonetiškai ir gramatiškai prisitaikę prie lietuvių kalbos.
2. Svetimybės pradėta keisti lietuviškais pavadinimais, ir tai lemia skaidresnę sąmoningą liturginių dalykų supratimą.
3. Vartojami du pagrindiniai lietuviškų pavadinimų darybos būdai – priesaginė daryba ir priešdėlinė daryba.
4. Stiprėja požiūris, kad reikia kurti savus lietuviškus atitikmenis, tačiau naujų pavadinimų daryba šioje srityje beveik nevyksta.
5. Sinonimų ir variantų buvimas liudija šios srities pavadinimų turtingumą.

Literatūra

Česnyš, G. 2002. „Lietuviškos anatomijos vardyno istorijos metmenys“, *Terminologija* 9: 55–65.

DLŽ. 1972. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. J. Kruopas. Vilnius.

DLŽ. 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys. Vilnius.

Drotvinas, V. 1986. *Pagrindinės leksikologijos sąvokos*. Vilnius.

DŽ. 1999. *Dailės žodynas*. Vilnius.

Gaivenis, K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius, LKI.

Gaivenis, K.; Keinys, St. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas.

Keinys, St. 1975. „Priesaginė lietuviškų terminų daryba“, *Lietuvių kalbotyros klausimai: Lietuvių terminologija* 16.

Keinys, St. 1980. *Terminologijos abėcėlė*. Vilnius.

Leichik, V. M. 1994. “Modern Trends in the Internationalization of Terms”, in *IITF – series vol. 4, International Conference of Terminology Science and Terminology Planning, in Commemoration of E. Drezen (1892–1992)*. Riga, on 17–19 August. International Network for Terminology, Viena.

Pikčilingis, J. 1988. *Sinonimika. Kalbos figūros*. Kaunas.

Pikčilingis, J. 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*, II. Vilnius.

Rimkutė, A. 2005. „Nelietuviški XIX a. galo – XX a. pradžios katalikų katekizmų terminai“, *Terminologija* 12: 42–66.

Rosinas, A. 1999. „Pranas Skardžius – mokslininkas ir bendrinės kalbos ugdytojas“, iš *Pranas Skardžius – bendrinės kalbos teoretikas ir ugdytojas: Seminaro tezės*. Vilnius.

RŽ, 1991. *Religijotyros žodynas*. Vilnius.

Sager, J. C. 1990. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam–Philadelphia.

SLŽ, 1987. *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Sudarė J. Paulauskas. Vilnius.

Skujinia, V. 2002. *Latviešu terminologijos iztrādes principi*. Riga.

Šalkauskis, St. 1991. *Rinktiniai raštai*, II. *Filologijos ir pedagogikos terminija*. Vilnius.

Šoblinskas, A. 1987. *Lietuvių kalbos didaktika*. Vilnius.

TŽŽ. 2002. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Valerija Vaitkevičiūtė. Vilnius.

Umbrasas, A. 2004. „Bendrašakniai dvižodžių teišės terminų sinonimai ir variantai 1918–1940 m. Lietuvos kodeksuose“, *Terminologija*, 11: 100–118.

Valeckienė, A. 1967. „Kitų kalbų kilmės žodžiai lietuvių morfologinėje sistemoje“, iš *Lietuvių kalba tarybiniais metais*. Vilnius, 108–129.

Zinkevičius, Z. 1984. *Lietuvių kalbos kilmė*, I. Vilnius.

Zinkevičius, Z. 2000. *Lietuvių poteriai: kalbos mokslo studija*. Vilnius.

Župerka, K. 1983. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius.

Даниленко, В. П. 1977. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. Москва.

Суперанская, А. В.; Подольская, Н. В.; Васильева, Н. В. 1989. *Общая терминология. Вопросы теории*. Москва.

DENOMINATION OF THE SACRAL BUILDING, ITS INNER SPACES AND LITURGICAL ARTICLES

Laimutė Kitkauskienė

Basing upon the material collected the article aims at reviewing denomination of liturgical – ritual objects. As to their meaning names are divided into groups depending upon what they name – a sacral object or its parts, liturgical books or articles, ritual clothes, etc. Concerning their origin there are Lithuanian and non-Lithuanian words. The latter may come from one language or be received through languages – intermediates. The conclusion is made that Latin or other foreign words remain important in the Lithuanian language as there are no proper Lithuanian words to name liturgical objects. The article has both practical and theoretical value. The data presented can be used when studying general laws of term origin and building as well as explaining the adaptation of borrowings in the Lithuanian language. It is relevant to continue the studies of this subject in order to encourage the building of Lithuanian equivalents both in this field and in those which lack Lithuanian names.

Keywords: intermediate language, denomination, derivatives, borrowings, word building, naming, synonymy, variance.

Įteikta 2008-02-07; priimta 2008-02-15